

Havlová, Eva

Ide. *Hzei- "životní síla"

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná. 1986, vol. 35, iss. A34, pp. [19]-26

ISSN 0231-7567

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100472>

Access Date: 11. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

EVA HAVLOVÁ

IDE. *H₂ei- 'ŽIVOTNÍ SÍLA'

Úvahy o povaze indoevropského kořene se těší v posledních desetiletích velké pozornosti. Nejlépe shrnuje hlavní tendence i bohatou literaturu náš jubilant ve svých *Indoevropských jazycích*.¹

Konkrétní ide. kořeny, tj. ty, k nimž docházíme slootovorným rozbořením jednotlivých slovních rodin, mají podobu velmi rozdílnou: počet fonémů kolísá mezi dvěma až pěti, souhlásky a samohlásky jsou různě rozloženy, atd., i když ovšem jisté zákonitosti se projevují i u nich.

V etymologické praxi se velice osvědčila Benvenistova² teorie o trojkomponentnosti ide. kořene, založená na využití laryngální teorie a na existenci hláskově blízkých synonymních kořenů (např. vedle *sek- 'řezat' je i *sk-eu-t-*sk-eu-d-, *sk-ei-d- apod.). Podle ní měl původní kořen podobu CVC a byl rozšiřován různými determinanty, za působení pozíčního ablautu („Schwebeablaut“): při plném stupni základního kořene má determinant stupeň nulový a naopak; nulový stupeň obou částí byl většinou podmíněn připojením dalšího sufixu.

Benvenistova teorie nevysvětluje ovšem všechna úskalí, na něž etymolog při určování kořene narazí. Proto se k ní dnešní práce stavějí i kriticky. Mimo Erharta je to zejména Gercenberg,³ jehož postoj k Benvenistovi je snad až příliš kritický. Ale i když někdy v budoucnu budou podány teorie lépe vystihující současný stav bádání, vždy zůstane určité procento nesrovnalostí, vyplývajících z toho, že naše abstrakce se snaží, byť velmi vzdáleně, určit minulé etapy živého jazyka. A v živém jazyce vždycky existovaly kontaminace, analogie a podobné jevy, které jazykovědci pro jejich nahodilost berou v úvahu jen v případech nezbytí.

Souhlasím ovšem se závěrem Gercenbergova článku, že jedním ze současných úkolů indoeuropeistiky je popis kořenů s uvedením jejich individuálních

---

¹ Erhart s. 82—92.

² E. Benveniste, *Indoevropskoje imennoje slovoobrazovanije*, Moskva 1955, zejm. s. 178—204.

³ L. G. Gercenberg, *Teorija ide. kornja segodnja*, Voprosy jazykoznanija, 1973, 2, s. 102—110.

vlastností. Podrobnému popisu kořene **H₂ei-u* a jeho dalším možným etymologickým souvislostem je věnována tato práce.

1. Ide. **H₂ei-u* - s plným stupněm kořene a nulovým determinantu.

1.1 Je doloženo v subst. **āyu-*, a to v plné deklinaci jen v indoiráňštině, jinde jen reliktů pádů, sloužících jako adverbia.

1.1.1 Indoiráň. *āyu-* n. zachovalo svůj starší význam ‚životní síla‘ jen v Rg-*védě*, ale už ve *védách* a zejména v klasickém sanskrtu znamená i ‚doba života‘. Dále v sémantickém vývoji došla iráňština; avest. *āyu-* znamená už obecně ‚trvání‘. Ve *védách* nalézáme i adj. *āyú-* ‚živý, čilý‘, odkud substantivisací *āyú-* m. ‚člověk‘; ale *āyu-* m. ‚génus životní síly, svěžesti‘ vzniklo spíše personifikací onoho neutra. Z textů vyplývá původní chápání životní síly: dokud ji člověk má, žije, po jejím vyčerpání umírá.⁴ Z tohoto pojetí snadno pochopíme sémantický přechod k ‚doba života‘ a ‚trvání‘.

Zbývá vysvětlit délku indoiráň. počátečního *ā-*. Z *H₂e-* čekáme a krátké. Ze všech výkladů⁵ je nejjednodušší a nejpřesvědčivější výklad Benvenistův,⁶ že jde o dlužení analogické podle jiných *u*-kmenových neuter, např. *jānu-*, *dāru-*. Též činitelské adjektiva jsou často charakterizována délkou kořenné samohlásky: véd. *up-āyu-* od *i-* ‚jít‘, sanskrt. *kāru-* ‚manuálně pracující‘ od *kr-* ‚dělat‘, véd. *jāyu-* ‚vítězný‘ od *ji-* ‚vítězit‘.⁷

1.1.2 Ide. lokál **aiw-i* je dochován jakožto adverbialní relikv v několika jazycích, všude se sémantickým vývojem ‚v době života‘ > ‚vždy‘, neboť to, co trvá po celý můj život, je pro mne věčné. V řečtině nacházíme ión. *aīi*, *ai*, ión.-att. *ai*, od něhož bylo odvozeno adj. *aiidios* ‚věčný‘. Podobně je ono **aiwi* skryto v lat. *ae-ternus* ‚věčný‘; pokud jde o další sufixy, srov. *hes-ternus* ‚věřejší‘. **Aiwi* je doloženo i v germánských jazycích, často v dost neprůhledných formách.

Nejprůhlednější je gót. adv. *aiw*, které se v textu vyskytuje jen se zápornem, tedy ve významu ‚nikdy‘. Pokleslo už v góťštině na pouhou zesilovací částici v *halis-aiw* ‚sotva‘ a *suns-aiw* ‚ihned‘. — V severských jazycích si zachovalo *ā*, *ae*, *ei* význam ‚vždy‘ jen ve složeninách: isl. *ávalt* odpovídá gót. *aiw allata*,⁸ s obráceným sledem částí isl. *alltaf* ‚vždy‘; dále v stnord. *aldng* ‚ganz, ewig‘. Ze záporného kontextu nabylo významu ‚nikdy‘ a bylo ho použito pro původně zesílený, nyní prostý zápor. Isl. nor. dán. *ei*, *ei*,

⁴ Srov. W. Schubring, *Die Lehre der Jainas*, Grundriss der Indo-Arischen Philologie und Altertumskunde III 7, Strassburg 1901, s. 120: „Unter *āyua-* ... wird nicht Lebenszeit verstanden... Es handelt sich vielmehr um stoffliche Lebensmenge..., die sich als Karman im Verbrauch verwirklicht. Bei ... Menschen und Tieren kann ein grösserer Verbrauch eintreten und die Lebensmenge daher schneller zu Ende gehen, als es gesetzmässig wäre.“ Podobně lze chápat u Homéra užití ř. *aion* např. v Od 5, 152 a 160, kde se mluví o tom, jak Odyseus chradl steakem v zajetí Kirké: *kateibeto de glukus aion noston oduromenō a mēde toi aion pthimētō*. J. Jolly, *Medizin*, Grundriss der Indo-Arischen Philologie ... III, 10, Straßburg 1901, s. 24 mluví o staroindických radách lékaři: napřed má podle jistých tělesných znaků určit, jak veliké je pacientovo *āyu-*, a jen ty pacienti má léčit, jeičž *āyu-* je uspokojivé. To zase připomíná jistě přísloví u Slovanů: b. mk. *ako ima vek, ima i lek*, sch. *kome nije veka, nije mu ni leka*; zde je ještě zachován původní význam ‚životní síla‘, který se jinak dochoval jen v slovinském dial. *vek*.

⁵ Např. J. Schmidt, *Zeitschrift für vergl. Sprachforschung*, 38, s. 497 tu viděl starý ablaut *aiuos*, gen. *aius-es*, což by ovšem znamenalo, že pokládal *s*-ové rozšíření *āyus-* za starší než *āyu-*. Málo přesvědčivý je i pokus G. van Langenhove, *Linguistische Studien* III, s. 87–100, vysvětlit vznik délky náhradním dlužením za ztrátu druhého laryngálu; předpokládal totiž pro *āyu-* ide. **H₂ei-H₂u-*.

⁶ Benveniste, Bsl. 38, s. 103–4.

⁷ Wackernagel II. 2, s. 470.

švéd. dán. *ej*, isl. *eigi*, nor. dán. *ikke*⁹ znamenají tedy ‚ne‘, stejně jako jejich negované podoby *nei*, *nei*, *nej*. Kladný význam zachovává ještě slovo ze staré severštiny přejaté, totiž angl. *aye* ‚ano‘ (skot. a zastar. *aye*, *ay* má ještě původnější význam ‚vždy, věčně‘), význam ‚ne‘ má jen záporné angl. *nay* ze stnord. *nei*.

Západogermánské jazyky měly ve staré době také toto adverbium s významem ‚vždy‘, se záporom ‚nikdy‘ (ags. *ā*, *ō*, stsas. *eo*, *io*, stfríz. *ā*, *ē*, sthn. *io*). Jen němčina tento význam zachovává ještě dnes, a to v záporu *nie* ‚nikdy‘, v kladném je jen v některých vazbách (*von je* ‚odjakživa‘, *ich habe dich je und je geliebet*¹⁰), jinak nově vytvořilo neurčitý protějšek záporného *nie*. Častěji udrželo adverbium starší význam ve složenině, kde byl zdůrazněn druhým slovem: v angl. *ever* ‚vždy‘, *never* ‚nikdy‘ z ags. *aefre*, *naefre*, *nefre* není druhá část zcela jasná, pravděpodobně jde o výraz *ā-infeore ‚vždy v životě‘, tedy o tautologii;¹¹ v něm. *immer* a *nimmer* (sthn. *eo-mēr*, stfríz. *āmmer*, *emmer*, *namēr*, *nimēr*) tvoří druhou část komparativ *mēr* (něm. *mehr*) ‚více‘; stfríz. *alŋg*, *along* a stsas. *alang* znamenaly asi ‚po celou délku života, vždy, zcela‘. Nejběžtější se však v západogermánských jazycích stará adverbia pro ‚vždy‘ a ‚nikdy‘ udržela ve spojení s pronominálními tvary: záporné se stalo součástí záporných zájmen a adverbii, kladné tvoří buď totalitní zájmena a adverbia, nebo, vznikla-li analogii, neurčitá zájmena.

Jen ojediněle se v reliktech zachovaly pády jiné, např. instr. *aiwā v ř. dial. (tarent.) *aiē*.¹²

1.2 Thematisací vzniklo **aiwo-*, které je nejhojněji doloženo v latině. Vedle staršího *aevus* m., doloženého u Plauta, Lucretia, Vergilia, se prosadilo *aevum* n. ‚věk jako doba života i část té doby‘, přeneseně i ‚(dlouhé) údobí‘. Jeho odvozenina *aevitas*, odtud *aetas* ‚doba života, část té doby; generace; delší údobí‘ byla v latině nástupcem odumírajícího *aevum* a jen ona přešla i do románských jazyků.¹³ Je doloženo i osk. *aitateis*. Lat. *aetas* přešlo do albánštiny v podobě *jetë* ‚věk‘.¹⁴

Ernout a Meillet soudili, asi právem, že na změnu rodu *aevus* > *aevum* mohlo působit neutrové *tempus*.¹⁵ Nesouhlasila bych však s nimi v tom, že v *aevitas* vidí ono ide. adverbium *aiwi ‚vždy‘. Tomu odporuje význam odvozeniny. Proto se přikláním k názoru, že sufix *-tāt-* zde přistoupil k substantivu,¹⁶ srov. ostatně paralelu *tempes-tas* : *aevi-tas* (< *aevo-tas).

Jen sporadicky je o-kmen doložen v íránštině, kde **aiva-* nalézá v pehlev. složenině *ham-ēv* ‚vždy‘ Benveniste BSL 106, a v germánštině, totiž v gót. *aiws* ‚věk‘, které však má i některé tvary *i*-kmenové.

⁹ Jóhannesson s. v.; též J. de Vries, *Altnordisches etymologisches Wörterbuch*, Leiden 1962, s. v., jenž ale uvádí i další výkladové možnosti.

¹⁰ N. A. Nielsen, *Dansk etymologisk ordbog*, Copenhagen 1982, s. v.

¹¹ Z Lutherova překladu bible (Jer. 31,3) cituje Trübners *Deutsches Wörterbuch*, Berlin 1939—57, s. v.

¹² Tak F. Holthausen, *Altenglisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1956, s. v.; s rezervou C. T. Onions, *The Oxford Dictionary of English Etymology*, Oxford 1966, s. v.

¹³ Schwyzler I 550.

¹⁴ Pro některé románské formy musíme předpokládat vulg.-lat. **aev(i)tas*, **aev(i)ta*, např. pro ital. *età*, piem. *eitá*, spis. *aitade*, stport. *eitade* aj.; variantu *s-ta* pro furlán. *yete* (W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, Heidelberg 1935, s. v.). Do staré franc. přešlo v podobě *éé*, *aé*, které byla od 11. stol. nahrazována delším *eage*, *aage* z lat. *aetaticum; odtud *âge*, jež bylo přejato i do anl. *age* (A. Dauzat—J. Dubois—H. Mitterand, *Nouveau dictionnaire étymologique et historique*, Paris 1971, s. v.).

¹⁵ G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg 1891, s. 163.

¹⁶ A. Ernout—A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 4. vyd., Paris 1959, s. v.

¹⁷ Tak např. F. Stolz—J. H. Schmalz—M. Leumann—J. B. Hofmann, *Lateinische Grammatik*, München 1926—8, s. 243.

Jinak se thematisací tvoří adjektiva toho typu, který přežívá např. i v č. *modro-oký, černo-brvý*. Proti sanskrt. *dirghāyu-* bez thematu 'dlouhověký', původněji 's dlouhou trvajícím životní silou', nalézáme v ř. *dēn-aios*, lat. *long-aevus*, island. *lang-aer* t. v.

1.3 Rozšíření o sufixy *s*-ové nalézáme v staré indičtině, v reliktech řeckých, patrně i v jazycích keltských a snad i v albánštině.

Starý *u*-kmen *āyu-* byl v staré indičtině brzy nahrazen produktivnějším *āyus-* (též ve složeninách, např. *āyur-veda* 'lékařství, lékařské pojednání', a mn. j.), jež má své pokračování i v nových indických jazycích (hind. poet. *āu, āw*, sinhal. *ā*, beng. *āu, āi*, kašmír. *āy* aj.).¹⁷

Zbytky řeckého *s*-kmene nalézáme v akk. sg. *aiō* < *aivosa* u Aischyla a v adverbích *aiei, aei* z lok. *aiv-es-i. Lokál bez pádové přípony vidí Schwyzer¹⁸ v adv. *aies, aes*.

Snad sem patří i alb. *eshë*, slovo zcela ojedinělé a v slovníkových pracích albánských neuváděné, pro něž se z textové souvislosti vyvozuje význam 'čas', má-li pravdu Jokl,¹⁹ že se vyvinulo z *aiv-es-yā. Toto hapax legomenon je už hodně neprůhledné a dalo by se snad vyložit i jinak.²⁰ Proto je třeba příbuznost tohoto slova, jež se v etymologických slovnících²¹ uvádí jako zcela bezpečný člen této slovní rodiny, přijímat s jistou rezervou.

Rovněž příslušnost keltských slov není nesporná, ale je dost pravděpodobná.

Jde o tyto tvary: Staroir. *áis* (*des, ois, oes*) n., dnes *ois* f. 'stáří (jako počet let i jako pokročilý věk), údobí, století'. Vedle tohoto pův. *o*-kmene má irština *u*-kmen *aos* m., původně 'lidé jednoho věku', dnes 'lidé' jako sg. kolektivum, zastupující pl. k *fer* 'muž', srov. angl. *man* — *people*. V nové irštině obě slova sémantičky splynula: *ois* f. má i význam 'lidé', kdežto *aos* nabylo i významu 'věk'. — Starokorn. *huis*, stříkorn. *oys*, nkorn. *ūs*, „saeculum“, dožívající ve vazbě *a'y ūs* 'vždy', tj. 'v (jeho) životě'. — Kymer. *oes* 'doba života' (odtud odvozeno i sloveso *oesi* 'žít'), 'údobí, éra'; pro 'doba života' se více prosadilo kompozitum *einioes*. — Řadí se sem i galské jméno boha *Ēsus, Aesus*.²²

Vedle těchto *s*-ových tvarů jsou i slova se sufixy na dentálu: vedle kymer. *oes* je i *oed* 'stáří jako počet let' > 'úsek časový' (odtud odvozeno sloveso *oedi* 'odkládat něco, otálet', se stejným sémantičkým vývojem jako u r. *vremenit* od *vremja*). Tomuto *oed* dobře odpovídá breton. *oad* 'stáří jako počet let'. Tým význam má i složenina bret. *rannoad* a kymer. *oedran* s opačným sledem částí; *rhan* f. je 'část, úsek'.

Tvary na *-s* je možno vyvodit buď z **aisso-* nebo **aisto-* (ir. *aos* obdobně z **aissu-* nebo **aistu-*), tvary na dentálu z **aito-*. Tyto formy vykládali ze staršího **aivesto-/u-* a **aivito-*, tedy od **aiu-* 'věk', Loth, Stokes a Pedersen.²³ Proti jejich výkladu byla vznášena námitka, že *-v-* v keltských jazycích ne-

¹⁷ R. L. Turner, *A Comparative Dictionary of the Indo-Aryan Languages*, London 1966, s. 58.

¹⁸ Schwyzer I 514 a 547.

¹⁹ N. Jokl, *Linguistisch-kulturhistorische Untersuchungen aus dem Bereiche des Albanischen*, Wien 1927, s. 34.

²⁰ Např. z ide. **ei-* 'jít', neboť názvy času se někdy vyvozují ze sloves 'jít, spěchat', viz V. Machek, *Zeitschrift für slavische Philologie* 18, s. 22, kde se spojuje slov. *časъ* s *časati* 'spěchat' a jako sémantické paralely se uvádí staroidn. *kāla-* 'čas': *čalati* 'spěje, kráčí', něm. *Zeit* od **dī-* 'spěchat' aj.

²¹ Např. u Pokorného s. 17 nebo u Illiče-Svityče I s. 242.

²² H. Pedersen, *Vergleichende Grammatik der keltischen Sprachen*, Göttingen 1909—13, I, s. 56.

²³ J. Loth, *Les mots latins dans les langues brittoniques*, Paris 1892, s. 190; W. Stokes, *Urkeltischer Sprachschatz*, Göttingen 1894, s. 3; Pedersen o. c. 56.

zaniká.²⁴ Proto Walde-Pokorny i Pokorny raději zařadili keltská slova k ide. *ai- ‚rozdělovat‘²⁵ tak, že *oed* apod. vykládají z *ai-to-, *podíl, úděl‘; pro tvary na -s rekonstruuje Pokorny *ait-tu-, s málo pochopitelnou dvojí dentálou. Proto se asi Benveniste i Vendryes²⁶ právem vrátili ke starému výkladu z *ayu-. Námitku, že intervokalické -v- nemizí, odstraňuje Vaillant předpokladem, že ide. *aiwi se už v předkeltském údobí zkrátilo v ai. Proti jeho výkladu lze namítnout jen to, že významy keltských slov neukazují na původ z ide. adverbia; sémantika je u nich stejná jako u lat. *aetas* z *aiwotāt-. Snad bychom tedy i pro keltská slova měli raději vyjít ze substantiva, tedy z *aiw-es-to/tu-, resp. u tvarů na dentálu z *aiw-ito- nebo *aiw-o-to-, s tím, že v alegrovém tempu řeči prostřední slabika zcela vypadla, snad už ve velmi staré době.

1.4 Rozšíření základu *H₂ei-u- o sufix *n*-ový nalézáme sice i v nepřímých pádech staroind. *āyu-* (lok. *āyuni*, instr. *āyunā*), ale tu může jít o jev společný neutrovým *u*-kmenům.²⁷ Wackernagel²⁸ však uvádí *āyu-n-* mezi slovy, z nichž mohlo *n* přejít do paradigmatu neutrových *u*-kmenů.

O sufix *-en-* je *ayu- rozšířeno v řečtině, kde nalézáme *aiōn* s bohatou sémantickou škálou: původní význam ‚životní síla‘ je doložen ještě u Homéra,⁴ odtud ‚mícha‘ jakožto sídlo životní síly v lékařské literatuře, ale především znamenalo ‚doba života‘, odkud ‚delší údobí vůbec‘, u novoplatoniků a v křesťanství ‚tisíciletí‘ i ‚osmý věk = onen svět, věčnost‘, při překladu bible se *aiōn* stalo ekvivalentem hebr. *‘olām*, od něhož převzalo význam ‚svět‘. Jako církevní termíny převzaly různé výrazy pro věk = dobu života i významy biblického *aiōn* (např. slov. *věk*,²⁹ albán. *jetë*, gót. *áiws*, význam ‚svět‘ u lat. *saeculum* aj.).

Další rozšíření: mimo dentálové v jazycích keltských, o němž viz 1.3, bylo *ayu- různě rozšiřováno v jazycích germánských: gót. *diws* má vedle tvarů *o*-kmenových i *i*-kmenové, v sev. germánštině převládlo *aiwīn- (stzápnord. *aevi*, *aefi* f., sem též sthn. *ēwi*) a v záp. germ. *aiwō (sthn. stfríz. *ēwa*).³⁰

2. *H₂i+eu/u- s nulovým stupněm základního kořene.

2.1 V jediném dokladu ve védách (RV 8, 18, 13) nalézáme místo *āyuh* jen *yuh*. Přes různé pokusy vysvětlit je chybou, důvody metrickými nebo analogií³¹ se dnes většinou uznává, že jde o nulový ablaut.³² I když je ve védách

²⁴ R. Thurneysen, *Indogermanischer Anzeiger* 6, s. 196, a J. Loth, *Revue celtique* 17, s. 434.

²⁵ A. Walde—J. Pokorny, *Vergleichendes Wörterbuch der indogermanischen Sprachen*, Berlin-Leipzig 1927—32, I, s. 2 a 7; Pokorny 11.

²⁶ Benveniste BSL s. 105. Podrobněji J. Vendryes, *Lexique étymologique de l'irlandais ancien*, Paris 1959n, A 21.

²⁷ Paradigma viz A. Erhart, *Struktura indoevropských jazyků*, Brno 1980, s. 95.

²⁸ Wackernagel III, s. 132.

²⁹ Srov. např. stč. *ja mocen nade všim věkem* ‚světem‘ v legendě o sv. Kateřině 101.

³⁰ S těmito slovy se většinou spojuje i něm. *Ehe* ‚manželství‘, sthn. *ēwa*, *ēwi*, ags. *aew*, *ae*, stfríz. *ēwe*, *ē*, stsas. *ēo*, *ēu*, vše původně ‚zvykové právo‘. Ale spíše mají pravdu ti, kteří je spojují se staroind. *eva-* ‚běh, chod, zvyk, mrav‘ od ide. *ei- ‚jít‘.

³¹ *Dvayur* místo *yur* čtou H. Oldenberg, *Rgveda*, 7.—10. kniha, 1912, s. 90n, a Debrunner u Wackernagela II 2, s. 471. M. Bloomfield, *Journal of the American Oriental Society* 27, s. 72n předpokládá splynutí s předchozím slovem a zkrácení takto vzniklé dlouhé samohlásky. V. Pisani, *Bulletin of the School of Oriental Studies* 8, s. 699n myslí na analogii podle *ātman|tman*.

³² Benveniste BSL s. 103n, tak i Mayrhofer III, s. 24.

doložen jen jednou, je častější v íránských jazycích, totiž v avest. adverbium *yavaē*, *yavē* apod. ‚po celý život, vždy‘, což jsou ustrnulé pády onoho *yuh* (s plným stupněm v sufixu). Z adv. *yavaē* je odvozeno avest. *yavaētāt* ‚věčnost‘. Pehl. *yāwēdān* a response avest. *yavaē-ji* byly přejaty do arménštiny, kde se arm. *yawitean* ‚věčnost‘ a adj. adv. *yawēž* ‚věčný, věčně‘ staly základem dalších odvozenin (Hübschmann s. v.).

Tím končí výčet forem patřících k ide. názvu životní síly.

2.2 Z dalších slov se uvádí jako bezpečně příbuzný jen ide. výraz pro ‚mladý‘ = ‚dosáhnuvší životní síly, plný síly‘, totiž **H₂y-u(w)-en-/*H₂y-cu-n-*. První typ je doložen v indoírán. *yuvan-*, lat. *iuvenis*, druhý v komparativech³³ a v pozitivu v lit. *jáunas*, slov. *junъ*, viz podrobně Pokorný 510. Poucha I 247 k těmto slovům řadí i toch. A *yoŋ* ‚mladý‘, Dumézil³⁴ starm. *lkti* ‚mladý‘, *lknim* ‚napadám někoho, chovám se drze a chlápně‘. – Spojení slov pro ‚mladý‘ a ‚životní síla‘ podrobně zdůvodnil Benveniste BSL a přijímá je i Pokorný 510.

3. Další pokus spojit ide. název životní síly s dalším ide. slovem pochází od Spechta.³⁵ Soudí, že s **ayu-* je příbuzný ide. název dubu, dosvědčený v ř. *aigilōps*, něm. *Eiche*, angl. *oak* aj., vše z ide. **H₂ei-g-*. Z hlediska sémantického nelze mít proti tomuto spojení námitek: dub byl Indoevropanům symbolem síly, srov. lat. *robur* : *robustus*.

4. Zatím však všechna uvedená slova byla izolovaná, tj. nenašla se žádná návaznost na nějaký kořen slovesný. Dosavadní snahy o nalezení příbuzného slovesa se datují jen z doby starogramatické a byly právem zapomenuty.³⁶

Domnívám se však, že existuje slovesný kořen **H₂ei-*, který je s našimi slovy totožný. Jde o kmen **H₂ei-n-cu-*, resp. **H₂i-n-cu-* v staroind. *inóti* ‚domáhat se, přemáhat‘, avest. *inaoiti*, inf. *aenazhe* ‚znásilňovat, urážet‘, kam patří m. j. i záporové partic. *a-inita-*, jméno činnosti *in-ti-* ‚znásilnění, přemožení, ponižení, trápení‘. Staroindickému *iná-* ‚silný‘, ‚pán, vládce‘ odpovídá s plným stupněm kořene ř. *ainos* ‚mocný, strašný‘, jež dosavadní etymologické slovníky pokládají za nejasné. Plný stupeň je i v staroind. *énas-* n. ‚opovržlivost, křivda, hřích‘, avest. *aenah-* ‚násilí, křivda‘ v n., v m. ‚pachatel násilí, viník‘. Snad sem patří i germ. *-in-* v gót. *fátrina* ‚vina‘, sthn. *firinon* ‚hřešit‘ aj.³⁷ Všechna tato slova uvádí Pokorný s. v. **ai-*. Uvedené významy se dají shrnout jako ‚používání síly vůči jiným, přemáhání, zná-sil-ňování‘. Slovesa s takovými významy, odpovídající názvům pro ‚životní síla, věk‘, najdeme často, např. u ide. **veik-* je to lat. *vincere* ‚přemáhat, vítězit‘, lit. *ap-veikiu*, *pérveikiu* ‚přemáhám‘ proti slov. *věkъ*. Vidíme tedy, že abstraktum ‚síla‘ jde ruku v ruce

³³ Kromě indoíránštiny a latiny je tento komparativ doložen i v stir. *ša*, kymer. *iau*, bret. *iaou*; pozitiv má v těchto jazycích zakončení na *-ko-*, které je v i něm. *jung*.

³⁴ G. Dumézil, *Bulletin de la Société de linguistique* 39, 185–193, za předpokladu změn *y- > l- a- w- > -k-*.

³⁵ F. Specht, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung auf dem Gebiete der idg. Sprachen* 68, s. 191–200.

³⁶ Nesmělá domněnka, že by **ayu-* patřilo ke kořeni **H₂en-H-* ‚dýchat‘ (O. Böhtlingk—R. Roth, *Sanskrit-Wörterbuch*, St. Petersburg 1855–75, s. v.), zůstala právem bez odezvy. Rovněž Pottovo (*Wurzel-Wörterbuch der indogermanischen Sprachen* I. 1, s. 442) spojení s kořenem **ei-* ‚jítí‘, k němuž trochu jinou cestou dochází i Kuhn, *Zeitschrift für vergl. Sprachforschung auf dem Gebiete des Deutschen, Griechischen und Lateinischen* 2, s. 306, není možno přijmout pro rozdl laryngály.

³⁷ První část tvoří germ. prefix *fer-*, ide. **per-*, viz Jóhannesson s. 545.

se slovesy, která označují konkrétní projevy síly: namáhavou práci (lit. *veikti* ‚pracovat‘), násilí, boj, projevování přesily apod.

Je možné, že k našemu *H₂ei-(u)- patří ještě několik dalších ide. kořenů, označujících různé formy projevování síly.

5. S u-ovým determinanem, tedy *H₂i-eu-:

5.1 *H₂i-eu-dh- (Pokorny 511n.). Od něho je odvozena řada slov s významem ‚bojovat‘ (staroind. *yudhyati* ‚bojuje‘, avest. *yūdišta-* ‚nejlépe bojující‘, ř. *husmīnē* ‚boj, vřava‘, stkymr. *Jud-* ve vlastních jménech aj.),³⁸ dále s významem ‚přemáhat, vnutit svou vůli‘ (lat. *iubeō* ‚poroučím‘), ‚bouřit se‘ (staroind. *ud-yodhati* ‚bouří se, kypí‘ — o vodě i hněvu, lit. *judėti* ‚přít se, chvět se‘, slov. faktitivum *juditi*, např. v pol. *judzić* ‚dráždit, pobuřovat‘). Vedle sloves tu nalézáme i subst. ‚síla‘ v lot. *jauda*, odkud asi odvozeno sloveso lot. *jaudāt* ‚mít potřebnou sílu‘. Tento základ přiřazuje k *yeu- ‚mladý‘ už Dumézil.³⁴

5.2 *H₂i-eu-g- (Pokorny 512) je doloženo ve stejných významech: ‚bojovat‘ (gót. *jiukan*), ‚přemáhat koho, vítězit‘ (toch. A *yok-*, B *yuk-*, ‚bouřit se‘, avest. *yaozaiti*, odkud převzato arm. *yuzem*), subst. je v gót. *jiuka* ‚hněv, spor‘ aj.

Základy obsahující jen *H₂ei-, bez u-ového rozšíření, mimo 3:

6. *H₂i-eH₁, tj. *yē- u Pokorného 502: lat. *iaciō* ‚házím, vrhám‘ (pův. snad ‚s vypětím sil‘), ř. *hiēmi* t. v.; někde se původní význam ‚namáhavě pracuji‘, setřel na pouhé ‚dělám‘ — tak v heh. *i-ja-mi* a toch. A *ya-*.

6.1 Dalším rozšířením tohoto kořene je patrně *yēg^w-: ā-kmenové subst. je doloženo v ř. *hēbē* ‚mládí, dosažení dospělosti, jarost, bujarost‘ a v lit. *nuojėga*, *pajėga* ‚síla, schopnost‘; lot. *jėga* je ‚rozum‘, s podobným zúžením na psychiku, které je v prus. *seilins* ‚smysly‘, *noseilis* ‚duch‘ proti slov. *sila*. Sloveso je doloženo v lit. *jėgu jėgti* ‚být schopen, být v síle‘.

7. *H₂i-et-: Pokorny 506 u něj uvádí význam ‚worauf losgehen, streben, eifrig angehen‘. Patří sem staroind. *yatati*, -te ‚usiluje, žene se, dobývá se‘, *yatna-* m. ‚námaha, úsilí‘, a patrně i některá slova keltská: kymer. *add-iad* ‚touha‘, ir. *et* ‚horlivost, řevnivost‘ aj.

Představu životní síly, takto nerozlučně spjatou s konkrétními projevy, můžeme jistě klást do doby hodně staré. O tom může svědčit i to, že — podobně jako u výrazů pro ‚žít‘ (ide. *gwei-) nebo ‚vychovávat, tj. krmit mláďata, růst‘ (ide. *H₂el-) — také u *H₂ei- nalézá Illič-Svityč I, s. 242n nostratické responze.

LITERATURA

- BENVENISTE BSL = E. Benveniste, *Expression indo-européenne de l'éternité*, Bulletin de la Société de linguistique 38, 1937, 103—12.
 ERHART = A. Erhart, *Indoevropské jazyky*, Praha 1982.
 HAVLOVÁ = E. Havlová, *Názvy pro věk a věčnost v indoevropských jazycích*, Brno 1963; rkp. kand. disertace, kde na s. 164—174 je soupis slovníků, z nichž byl čerpan materiál i pro tento článek.
 HÜBSCHMANN = H. Hübschmann, *Armenische Grammatik* I, Leipzig 1897.
 ILLIČ-SVITYČ = V. M. Illič-Svityč, *Opyt sravnenija nostratičeskich jazykov* I—III, Moskva 1971n.
 JÓHANNESON = A. Jóhannesson, *Altisländisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1956.

³⁸ Ale csl. *oiminv* ‚bojovník‘, jež se také uvádí jako příbuzné, sem patrně nepatří.

- MAYRHOFER = M. Mayrhofer, *Kurzgefasstes etymologisches Wörterbuch des Altindischen* I–IV, Heidelberg 1956–80.
 POKORNY = J. Pokorny, *Indogermanisches etymologisches Wörterbuch*, Bern 1951–69.
 POUCHA = P. Poucha, *Thesaurus linguae Tocharicae dialecti A*, Praha 1955.
 SCHWYZER = E. Schwyzler, *Griechische Grammatik* I–II, München 1939n.
 WACKERNAGEL = J. Wackernagel, *Altindische Grammatik* I–III, Göttingen 1957.

IDG. *H₂ei- 'LEBENSKRAFT'

In diesem Artikel wird ausführlich die Wortfamilie idg. *aiu- ‚Lebenskraft, Lebenszeit u. dgl.‘ und ihre weiteren etymologischen Zusammenhänge behandelt. Bei der Besprechung einzelner Wortformen wird z. B. lat. *ae(vi)tas*, kelt. *aisto- (ir. *aois* u. a.) und kelt. *aito- nicht vom Adv. *aivi ‚immer‘, sondern vom Subst. *aivo-, *aiv-es- abgeleitet. Bei ahd. *ēwa* ‚Recht‘, nhd. *Ehe* wird der Verbindung mit ai. *eva-* ‚Gang, Sitte‘, d. h. der Zugehörigkeit zu idg. *H₁ei- ‚gehen‘ Vorrang gegeben.

Idg. *ayu- und *yurwen-/yeun- ‚jung‘ hielt man für isolierte Wurzeln ohne Verbalwurzel. Aber es gibt ein Zeitwort, mit dem man sie verbinden kann: ai. *inóti* aus *H₂i-n-eu- ‚auf etwas eindringen, bewältigen‘, womit auch gr. *ainos* ‚gewaltig, grausam‘ verwandt sein kann.

Wörter, die ‚Lebenskraft‘ bedeuten, gehen oft mit Bezeichnungen konkreter Kraftaufwände Hand in Hand, z. B. slav. *věkz*: lat. *vincere*, lit. *veikti* u. a. So können zu idg. *H₂ei- noch andere Wurzelweiterungen gehören: *H₂i-eH₁ = idg. *yē- ‚(mit Kraftaufwand) werfen, arbeiten‘, dazu auch *yēg^{wā} ‚Kraft, Jugendkraft‘; *H₂i-et- = *yet- ‚worauf losgehen, streben, eifrig angehen‘; aus der -u-Erweiterung *H₂i-eu- sind wohl abgeleitet *yeudh- ‚kämpfen, bezwingen, befehlen, zornig sein, wellen‘ und *yeug- ‚kämpfen, sich aufregen‘.